

A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból*

A legkisebb mértékben sem csodálkozhatunk azon, hogy a szaknyelvek kutatása és művelése az utóbbi évtizedben az alkalmazott nyelvészet egyik központi kérdése lett. A tudományok, a különböző szakmák, szakterületek fejlődése ugyanis minden eddigi ütemet felülmúl: amíg egy-két évtizede „csupán” tudományos-technikai forradalomról beszéltek, ma már információs robbanást emlegetnek – s ennek természetes velejárója szakszókészletünk, fogalmi rendszerünk gyors, sőt viharos változása. Ha csak az új alakulatokat vizsgáljuk, pusztán megjelenésük legalább három oldalról érinti a nyelvészetet: szemantikai, morfológiai és helyesírási szempontból. Le kell szögeznünk, hogy nem a nyelvészek öngerjesztő munkálkodásának tulajdonítható a szaknyelvek iránti fokozódó érdeklődés. Éppen ellenkezőleg: maguk a szakmák képviselői keresik meg a nyelvészeket,

* Készült a Nemzeti Stratégiai Kutatási Program A magyar nyelv jelene és jövője c. alprogramja keretében.

hogy az egyre bonyolultabb kérdésekben tanácsaikat kérjék. 2002 nyarán egyszerre három felkérés részeseként intenzíven foglalkozhattam a szaknyelvi helyesírás időszerű kérdéseivel. Mivel a különböző helyeken és szinteken felvetődött gondok láthatóan hasonlóak, ezek a friss tapasztalatok bizonyos általánosításra adnak lehetőséget. Nem a végleges válaszra, hanem inkább a kérdések összegezésére, helyzetelemzésre és bizonyos javaslatok megfogalmazására van most lehetőség, amelyek után a szélesebb szakmai közvélemény megvitatható.

2002. június 21-én tartották Gödöllőn, a Szent István Egyetemen a környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozását. A Nyelvi Intézet Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke és a Környezetgazdálkodási Intézet által rendezett fórumon egyetemi oktatók, kutatók, könyvkiadók és lektorok vettek részt, szám szerint 25-en, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagjai közül pedig e sorok szerzője. A tanácskozáson – a szakfordítások nyelvi sajátosságain kívül – számos helyesírási észrevétel, megállapítás is elhangzott:

– nincs kellően szabályozva az egyes szaknyelvek helyesírása (jelesül a környezetgazdálkodás);

– a fordítások sok hibát okoznak azzal, hogy szolgálisan követik az idegen-szerű írásmódot például a különírás vagy a nagy kezdőbetűk tekintetében;

– a lektorálás hiánya miatt sok hiba van a szakmai munkákban;

– a helytelen alakok hamar elterjednek és megszilárdulnak;

– végül egy több helyen felmerült kérdés: jogunk van-e az általános helyesírási szabályoktól eltérő, az adott szakma nyelvében használt egyedi írásmódra, ha szakmai közmegegyezés alakult ki?

A felvetésekre – a teljesség igénye nélkül – az alábbiakban keressük a választ.

A szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az utóbbi tíz évben a következő szaknyelvi szótárak munkálataiban vett részt: *Orvosi helyesírási szótár* (főszerk.: Fábián Pál és Magasi Péter; Akadémiai Kiadó–Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992); *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (Gozmány László; Rovartani Közlemények 1994: 429–45); *Az állatfajtanévek helyesírása* (szerk.: Jávorka Levente, Fábián Pál, Hőnyi Ede; Állattenyésztés és takarmányozás 1995: 465–70); *A földrajzi nevek helyesírása* (szerk.: Fábián Pál, Hőnyi Ede, Földi Ervin; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998); *Növényneveink* (Priszter Szaniszló; Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998); *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához* (szerk.: Nyitrai József és Nagy József; Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest, 1998), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. – A bizottságtól függetlenül jelent meg a *Közgazdasági helyesírási szótár* (szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István; Tinta Kiadó, 2002) és a *Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás* (szerk.: Papp Ágnes és Paróczayné Korányi Margit; Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994).

Feltétlenül üdvözölhetjük ezeket a kiadványokat, és kijelenthetjük: mindenképpen szükségesek. Azon viszont érdemes elgondolkodni, hogy a szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, ugyanis így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Emiatt törekedni kell a magyar helyesírás egységességének

megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell, hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire, valamint a 2000 óta eredményesen működő Nyelvstratégiai Kutatócsoportra. A Magyar Nyelvi Bizottság, illetőleg az osztályképviseltek személyi és anyagi lehetőségei azonban végesek, így felmerülhet új erők bevonása, de csak szakmai garanciákkal.

Néhány helyesírási részterület vizsgálata

Többszörös összetételek – mozgószabály

A szóalkotásmódok közül szembetűnően gyakorivá vált a szóösszetétel, és ezen belül a további helyesírási gondokat okozó többszörös összetétel. Nem is csodálkozhatunk ezen, mivel egyre bonyolultabb fogalmakat kell megneveznünk, különösen a szaknyelvekben. Helyesírási – és természetesen az ezt megalapozó szintaktikai – szempontból ugyan el kell különítenünk egymástól a jelöltség miatt létrejövő, illetőleg a mozgószabály alkalmazása következtében kialakuló többszörös összetételeket, végső soron azonban az eredmény ugyanaz: hosszú, bonyolult, sok szótagos, olykor nehezen kiolvasható, nyakatekert összetétel. A helyesírási szabályzat 138. pontja fölhívja a figyelmet ezek elkerülésére, jelöltté téve őket ugyanis oldottabb, gördülékenyebb különírt szerkezeteket kapunk: *tervezőiroda-vezető – a tervezőiroda vezetője; gépkocsivezető-tanfolyam – gépkocsivezetői tanfolyam.*

Kérdés azonban, hogy a szakterminológiára mindez mennyire érvényes, hiszen itt állandósult alakulatok vannak. A gödöllői tanácskozáson is kiderült, hogy nem pusztán helyesírási, hanem nyelvtani, szóhasználati kérdésről van szó. A szaknyelvekben rengeteg egybe- és különírási gond adódik, de a buktatókat sokan nem is veszik észre, mivel még az egybeírandó összetételeket is különírják. Általános sajátossága a szakterminológiának a jelöltség, s ehhez társul típushibaként a szétagolás: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás.* Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a szabályzat 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk: *természetierőforrás-gazdálkodás, folyékonyszennyezőanyag-kibocsátás.* Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, mégsem várható el ennek készség szintű alkalmazása sem a nagyközönségtől, sem a szaknyelvek használatától. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természeti erőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása.* Nem választható el tehát a helyesírás és a magyaros nyelvtani szerkezet: az ortográfia szabályai az agglutináló nyelv szintaktikai szerkezeteihez idomultak, ezért a jelöletlen többszörös összetételek nem véletlenül okoznak annyi gondot.

Az említett tanácskozáson típuspéldaként szerepelt és hosszú vita tárgya volt egy növényi kártevő tükröfordítása: *az árpa sárga törpülésének mozaikvírusa.* Az angol eredeti megnevezés így fest: *Barley Yellow Dwarf Mosaic Virus.*

Ennek mintájára a szakfordítók olykor a legegyszerűbb eljárást választják: *Árpa Sárga Törpülés Mozaik Vírus* vagy *árpa sárga törpülés mozaik vírus*. Az idegen hatás tehát három formában nyilvánul meg: az analitikus (széttagolt, különírt) forma megtartása, a fölösleges nagybetűsítés, illetőleg nyelvtanilag a jelöletlenség. Többféle megoldást javasolhatunk. A fentebb említett *az árpa sárga törpülésének mozaikvírusa* forma ugyan nyelvi és helyesírási szempontból megfelelő, de nem tesz eleget a szakmai megnevezésektől elvárható tömörségnek. A szakma képviselői inkább a következőt támogatták: *az árpa sárgatörpülés-mozaikvírusa*. Ezzel a kiragadott példával rávilágíthatunk az oly gyakorivá vált különírási tendencia egyik fő okára, az idegen nyelvi hatásokra, amelyek közvetlenül ugyan a fordítások révén érvényesülnek, de számolni kell az áttételes következményekkel. Nem csupán elszigetelt szaknyelvi jelenségről van szó, hiszen például a számítástechnikai szaknyelv sokakhoz eljut, anglicizmusával együtt.

A jelöletlen viszony jelöltté tételét úgy szemlélteti, mintegy népszerűsíti a bevezetőben említett Közgazdasági helyesírási szótár, hogy nagyon sok helyütt feltünteti mindkét formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; kompetitív piacmodell, kompetitív piac modellje; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányos-hitellel-vél-megnyitás, okmányos hitellel vélnél megnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése*. (Természetesen a határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk.)

Az összetételek írásának gondjaira mind jobban fölfigyelnek a szakemberek. A növényvédelmi törvény előkészítésében közreműködő Heves Megyei Talajvédelmi és Növény-egészségügyi Szolgálat illetékesei tapasztalták, hogy a minisztérium által készített dokumentumban rengeteg helyesírási hiba és következetlenség van. 2002 elején szakvéleményt kértek az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékétől, s annak birtokában javasolták a felsőbb szervnek a szövegek felülvizsgálatát, amelyet az el is fogadott. Összesen 50 kifejezés írásmódjáról érdeklődtek, s rendkívül figyelemreméltó, hogy az összes eset egybe- és különírási probléma volt, ráadásul néhány kivételtől eltekintve mind a mozgószábállyal kapcsolatos. Tanulságos néhány bonyolult alakulatot bemutatnunk, hogy lássuk: milyen nehézségek adódnak a szaknyelvi helyesírásban. A bal oldalon áll a munkanyagban szereplő hibás változat, jobb oldalon pedig a helyes írásmódú forma.

Jogszábály

Helyes forma

növényvédő szermaradék

növényvédőszer-maradék

toxikus vegyi anyag tartalom

*toxikus vegyi anyag-tartalom v.
toxikusvegyianyag-tartalom*

szermaradék határérték megállapítása

szermaradék-határérték megállapítása

szermaradék határérték előírás

szermaradékhatárérték-előírás

*növényvédő szer adalékanyag és
segédanyag*

*növényvédőszer-adalékanyag és
-segédanyag*

Jogszabály	Helyes forma
<i>szennyező anyag minta</i>	<i>szennyezőanyag-minta</i>
<i>növényvédő szer minta</i>	<i>növényvédőszer-minta</i>
<i>növényvédő szer raktár</i>	<i>növényvédőszer-raktár</i>
<i>növényvédő szer engedély iránti kérelmek</i>	<i>növényvédőszer-engedély iránti kérelmek</i>
<i>növényvédőszer-maradék analitikai labor</i>	<i>növényvédőszermaradék-analitikai labor</i>
<i>vulkanikus kőzet eredetű talajjavító anyag</i>	<i>vulkanikus kőzet-eredetű talajjavító anyag</i>
<i>humán parazita bélféreg pete szám meghatározása</i>	<i>a humánparazitabélféreg-pete számának meghatározása (?)</i>

A javított változat csupán a helyesírási hibák korrigálását jelenti, számos esetben itt is szerencsésebb lenne más szerkesztésmódot választani, például: *a növényvédő szer maradéka, a szermaradék határértékének megállapítása, a növényvédő szer adalék- és segédanyaga(i), a humán parazita bélféreg peteszámának meghatározása* stb.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi terminológiában rendkívül bonyolult alakulatok is vannak. Ezek leírásához feltétlenül szükséges útmutatás, tehát a nyelvészetnek, a nyelvművelésnek továbbra is segíteniük kell az egyes tudományterületek szakembereit a nyelvi-helyesírási problémák megoldásában. Nélkülözhetetlenek az eddigiekhez hasonló normatív szótárak és szójegyzékek.

A hat szótagonál hosszabb többszörös összetételek kötőjeles tagolása

Az AkH. 138. pontja szerint a hat szótagonál hosszabb többszörös összetételeket „többnyire kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán”. A *többnyire* határozószó jelzi, hogy akadnak kivételek, illetőleg nem kell nagyon mereven alkalmazni a kötőjelezést. A hagyomány miatt ilyen a *belügyminisztérium*, a *külügyminisztérium* és a *pénzügyminisztérium*, más okból a *fizetővendéglátó* és a *fizetővendéglátás* (az utóbbi kettőben ugyanis értelmetlenséget szülne a kötőjeles tagolás), illetőleg az *egypártrendszer* és a *többpártrendszer* (itt természetesen nem a hat szótagos szabály érvényesül, hanem a mozgószabály második esete; AkH. 139. b).

Szabályaink szerint idetartozik a *tantárgy-pedagógia* főnév. A felsőoktatásban dolgozó nyelvész kollégáink között vannak olyanok, akik zavarónak és fölöslegesnek tartják a kötőjelet, s el is hagyják. Fontos könyv címében is találkozhatunk a *tantárgypedagógia* alakkal. Ugyanez a helyzet a *valószínűség-számítással*. A matematikai kiadványok egy része (az Akadémiai Kiadó gondozásában

megjelent Matematikai kislexikon is) kötőjel nélkül egybeírja. Általam korrektúrázott szakkönyvben a szabályos változatot javasoltam, ám a matematikus szerzők tiltakoztak a kötőjelezés ellen. Az AkH. szójegyzéke egyébként tartalmazza az előírási formát, míg a *tantárgy-pedagógia* hiányzik még az MHSz.-ből is.

Hogyan értékelhetjük a kötőjel szerepét? A többszörös összetételek kötőjeles tagolása a hosszabb szavak kiolvasását könnyíti meg, és inkább helyesírási esztétikai kérdés, nem pedig súlyos helyesírási hiba. E szabály alkalmazásának sajátos esete, amikor hat szótagos – tehát kötőjel nélküli – többszörös összetétel egy szótagos (sőt egy betűből álló) képzőt kap, s emiatt megváltozik az írásmódja: kötőjellel tagoljuk. Mindenekelőtt az *-i* melléknévképzőre gondolhatunk, hiszen rövid, nem föltűnő, ezért egyszerűen megfeledezünk arról, hogy miatta már kötőjelre is szükségünk van a szóban: *anyanyelvoktatás – anyanyelvoktatási; adónyilvántartás – adó-nyilvántartási* (rendszer, szám); *adóösszeírás – adó-összeírási* (ív); *minőségellenőr – minőség-ellenőrzés, minőség-ellenőrzési; pénzvisszafizetés – pénz-visszafizetési* (garancia); *haderőfejlesztés – haderő-fejlesztési* (terv). A kötőjel gyakori elmaradásának további oka, hogy a hat szótagos, egybeírt alakulatok írásképe rögzül a tudatunkban, s az írásképp megszokott egységét megbontja a kötőjel. Ezzel éppen a kiolvasást segítő tagolás válik zavaró tényezővé. Tehát nem csodálkozhatunk azon, hogy az ilyen szavakból olykor elmarad a kötőjel.

Bármilyen furcsa, de ez a kérdés a Magyar Országgyűlésben is vitatéma volt. 2002 novemberében korrektoroknak a törvények nyelvezetéről készített szakvéleményét tárgyalták a képviselők. A Miniszterelnöki Hivatal azonban nem egyezett bele a *munkaerő-piaci* (alap) és az *érdek-képviselési* (szervek) melléknevek kötőjeles írásába, és így döntött a képviselők többsége is (tehát: *munkaerőpiaci, érdekképviselési*). A polémia oka ugyanaz, mint előbbi példáinkban: *munkaerőpiac – munkaerő-piaci, érdekképviselés – érdek-képviselési*. Előrebocsátom: nem tartom szerencsésnek, ha az Akadémia által szabályozott helyesírás ügyében az országgyűlés szavazással dönt, különösen akkor, amikor az ajánlott formát a Magyar helyesírási szótár tartalmazza: mindkettőt kötőjelesen. (A nagyközönség pedig ilyen alcímmel szerezhetett tudomást a történeletről: „A parlament leszavazta a helyesírási szabályzatot”; Bodnár 2002.) Az előzőekben tárgyaltak fényében mégis érthető az észrevétel, ráadásul sokadrangú kérdéstről, nem pedig alapvető szabályról van szó. Ugyanakkor példát látunk arra a törekvésre, hogy különböző szaknyelvek az akadémiaitól eltérő írásmódot alkalmaznak (bővebben l. a Szaknyelvi írásváltozatok című pont alatt).

Folyamatos melléknévi igenévi előtagú szerkezetek

Az ipar, a környezetgazdálkodás és számos más szakág gyakori kifejezése a *szennyező anyag*. Az MHSz. különírva tartalmazza, pontosabban a többes számú alakját: *szennyező anyagok*. Az AkH. 112. pontjának 1. bekezdése szerint minőségjelzős szerkezet (milyen anyag? – olyan anyag, amely szennyez), ezért indokolt a különírás. De megakadhatunk a szabály egyik kulcsszaván: „alkalmi”,

tehát a különírás az alkalmi minőségjelzőre vonatkozik. Az állandósult, összeforrott kapcsolatokra a 2. bekezdés utal, s ekkor már az egybeírás fogadható el. Ha megnézzük az 1. bekezdés példának idézett összetételeit, azok hozzá képest igencsak alkalmiak: *dolgozó nő, izzó fém, közvetítő javaslat, parancsoló hang, sajtó térd, eltérő vélemény, kiváló termék*, (az újoncokat) *kiképző tiszt*. Természetesen különírandó a következő mondatban: *Az erdőket szennyező anyagokat évente többször elszállítják*. Megfontolandó, javasolható viszont az egybeírás akkor, ha például ipari, vegyi eljárásokban eltávolítják a *szennyezőanyagot* a fémekből, nemesfémekből, ötvözetekből. Kérdés tehát: a gyakori használat miatt nem forrott-e össze, nem írhatjuk-e egybe, mint ahogy a környezetvédelem szakemberei érzik. Egy másik indoklás szerint az anyagtudomány megkülönbözteti azokat a szennyezőanyagokat, amelyekkel a kívánt tulajdonságok elérhetőek, és amelyek elválaszthatatlanul beépülnek az adott anyagba.

Ugyanennél a szabálynál maradva, a másik gond az, hogy bizonyos esetekben nehéz eldönteni a szintaktikai kapcsolat fajtáját: minőségjelző vagy határozó. Csak árnyalatnyi különbség van az MHSz. következő három példája között is: *szemléltető szöveg, szemléltető ábra – szemléltetőeszköz*. Az AkH. 112. pontjának 1. bekezdése értelmében az első szókapcsolat különírását ezzel a kérdéssel és válasszal bizonyíthatjuk be: milyen szöveg? – olyan szöveg, amely szemléltet. De elemezhetjük határozói (esetleg jelentéssűrítő) viszonyinak is: olyan szöveg, amellyel szemléltetünk (valamit a tanítási órán), így azonban már egybeírandó, s ezt a 112. pont 2. bekezdése mondja ki. Az iménti példasornál még egyértelműbb a *bemutatóóra* és a *bemutató tanítás* (MHSz.) szembeállítása. Analóg példának tűnnek, és azonos módon kellene őket írni. Dobsonyi Sándor további ellentmondásokat vett észre az MHSz.-ben. Szembetűnő a *véradó központ* és a *bevásárlóközpont* kettőssége, de nem egészen tiszta az *ellenálló képesség, hővezető képesség* különírásának indoka éppen azért, hogy ezekben határozói viszonyt elemezhetünk (*ellenállásra való képesség, hővezetésre való képesség*). Velük szemben egybeírjuk az *áteresztőképesség, átfogóképesség, áthatolóképesség, befogadóképesség* összetételeket. Az *ellenőrző könyvben* (MHSz.) pedig az összeforrottság és a jelentésváltozás egyaránt érzékelhető (Dobsonyi 2003). Itt csupán a probléma fölvetésére vállalkozhattunk, valójában sokkal bonyolultabb összefüggésekről van szó, s ezeket érdemes bővebben megvizsgálni.

Nagybetűsítések

Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a nagybetűsítés, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása (intézmények nem önálló, alárendelt egységeinek neve: *Eszterházy Károly Főiskola tanulmányi osztálya* → *Eszterházy Károly Főiskola Tanulmányi Osztálya*; rendezvények, programok, mozgalmak elnevezése: *környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozása* → *Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozása*; ünnepek, nevezetes napok: *anyák napja* → *Anyák Napja*; fontosabb kézikönyvek: *Magyar értelmező kéziszótár* → *Magyar*

Értelmező Kéziszótár; hivatalos iratok: *vállalkozói igazolvány* → *Vállalkozói Igazolvány*; *személyi igazolvány*, de *Magyar Igazolvány*; dokumentumok: *Szervezeti és működési szabályzat* → *Szervezeti és Működési Szabályzat*; stb. Számos további esetről szólhatnánk még, amelyek részben belső fejlemények, részben idegen hatást tükröznek.

Nehéz meghatározni az egyezmények, szerződések, stratégiák, programok, tervezetek elnevezésének írásmódját. Nyilvánvalóan címekről van szó, de kérdés, hogy állandó vagy egyedi címeknek tekintjük-e őket. Az állandó címek minden szavát – a kötőszó kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk (AkH. 197.), az egyedi címeknek viszont csak az első szava nagybetűs (AkH. 198.). A szabályzat megfogalmazása szerint az állandó címek közé az újságok, hetilapok és folyóiratok tartoznak, az egyediek közé a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok. A szabályzat tehát ebben a kérdésben nem foglal állást, magam viszont úgy érzem, hogy az utóbbihoz áll közelebb az egyezmények, szerződések stb. fogalma. Ugyanezt találjuk a kiadványok egy részében, például az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetben: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája, Hágai ajánlások* (Balázs 2001: 38).

Ezzel szemben már korábban is érvényesült az a gyakorlat, hogy a történelmi jelentőségű dokumentumokat nagybetűvel írták: *Függetlenségi Nyilatkozat, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*. Két más jellegű esetben az AkH. 10. kiadásának 125. és 135. pontja – részben a hagyományra hivatkozva – megengedi a nagy kezdőbetűket (*Magyar Szófejtő Szótár, Halotti Beszéd*, illetve *Nagy Honvédő Háború, Nagy Októberi Szocialista Forradalom*). Ez tehát kiskaput jelentett már korábban is, és mindebből az következne, hogy a fontosnak tartott megnevezéseket, címeket emeljük ki a nagy kezdőbetűkkel. De hogy mit tekintünk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, nem objektív mérce. Manapság már az újabb nemzetközi dokumentumok minden szavát gyakran nagy kezdőbetűvel írják. Sokszor egyértelműen angol hatásáról van szó, s ez kérdésként merült föl a gödöllői konferencián is a következő példákkal: *Convention on Biological Diversity – Biológiai Sokféleség Egyezmény, Biodiverzitás Egyezmény* (esetleg: *Egyezmény a Biológiai Sokféleségről/Diverzitásról*); *Kyoto Protocol – Kiotói Egyezmény*. Nem látván meggyőző indokát a nagybetűsítésnek, inkább a következőképpen ajánlom: *Biológiai sokféleség egyezmény, Egyezmény a biológiai sokféleségről*. Szintén kérdéses a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a következő, európai uniós rendeletek, megállapodások magyar nevében: *Common Agricultural Policy – Közös agrárpolitika, Közös Agrárpolitika* (?); *General System of Preferences – Általános kedvezmények rendszere, Általános Kedvezmények Rendszere* (?). S ha a *Regional Development* magyar megfelelője a kisbetűs *térségfejlesztés* vagy *regionális fejlesztés*, akkor fölvetődhet az előző két alakulat hasonló írása: *közös agrárpolitika, általános kedvezmények rendszere* (Dróth 2000: 294). A szakfordítókra felelősség hárul, hogy a dokumentumok címét mindig egységesen, azonos formában írják, ezért is szorgalmazzák a normatív szabályozást.

A helyes írásmód megállapításának alapja, hogy tisztában legyünk a dokumentum pontos nevével, és elkülönítsük a közkeletű, ám nem hivatalos megne-

vezésektől, a rövidített alakoktól. Kiváló példa erre a sokat emlegetett *római szerződés*, amely általában nagy kezdőbetűs (*Római Szerződés* vagy *Római szerződés*), pedig nem ez a hivatalos neve. Az utóbbi formula: *Szerződés az Európai Unióról*. Ennek tudatában a *római szerződés* helyesen kis kezdőbetűvel írandó, annál is inkább, mert nem is egyedi név, mivel több szerződést kötöttek az olasz fővárosban. A hiteles szakmunkák – többes számban – *római szerződésekről* szólnak. A nagybetűsítés terjedését mutatja, hogy a KHSz.: mégis a *Római Szerződés* formát tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a *maastrichti szerződésre* (KHSz. *Maastrichti Szerződés*).

Hazai viszonylatban fontos dokumentumok a Magyar Országgyűlés által alkotott törvények, ezek címében – a Magyar Közlöny tanúsága szerint – mégsem nagy kezdőbetűs minden szó (1996. évi LIII. törvény a természet védelméről; in: Magyar Közlöny 1996. 53. sz.). Másféle nagybetűsítéssel találkozunk, mégpedig a törvények kiemelt tagolásában: *I. Cikk – II. Cikk – III. Cikk; I. Fejezet – II. Fejezet – III. Fejezet; I. Rész – II. Rész – III. Rész*; stb. Ha a nem számmal kezdődő címeknek csak az első szava nagy kezdőbetűs, akkor a következőképpen lenne logikus a cikkek, fejezetek és részek tagolásának helyesírása: *I. cikk – II. cikk – III. cikk; I. fejezet – II. fejezet – III. fejezet; I. rész – II. rész – III. rész*. Ám mégsem tévedésről van szó, hanem tudatos eljárásról, mert a nagy kezdőbetűs írásmódot a szövegen belül is megőrzik: „...a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény XV. Fejezetének VII. és VIII. Címében, illetve a XVI. és XVIII. Fejezetekben meghatározott bűncselekmény miatt...” (Magyar Közlöny 2001: 11598). Úgy tűnik tehát, hogy a jogszabályok, törvények helyesírásában az általános szabályoktól eltérő gyakorlat alakult ki. Mivel nem ez az egyetlen ilyen szakterület, érdemes a szaknyelvi írásváltozatokkal külön is foglalkozni.

Szaknyelvi írásváltozatok

Sajátos jelenség, amikor elválik egymástól a köznyelvi és a szaknyelvi alakulat írásmódja. A külső szemlélő számára azonos kifejezésekről van szó, mégis egyes tudományterületek művelői más formában írnak bizonyos terminusokat, mint azt a normatív helyesírási szabályozás ajánlja. Erre láttunk példát az imént is a magyar törvények hivatalos közlőnybeli gyakorlatából, korábban pedig a hat szótagnál hosszabb többszörös összetételek kötőjeles tagolásáról szóló fejezetben a *tantárgy-pedagógia*, valamint a *valószínűség-számítás* kötőjel nélküli írással, és ugyanilyen jellegű az Országgyűlésben tárgyalt példasor (*munkaerő-piaci – munkaerőpiaci* stb.) is. Most visszatérünk a parlamenti vitához, és az előző pont folytatásaként a nagy kezdőbetű szerepét vizsgáljuk tovább más megvilágításban.

A képviselők elé került a törvények és rendeletek szövegében szereplő *kormány/Kormány* helyesírása is. A törvények helyesírását véleményező szakemberek kifogásolták a *Kormány* nagy kezdőbetűs írásmódját (Bodnár 2002). Az AkH. 188. d) pontja ad útmutatást ebben a kérdésben. Ha az intézménynév teljes for-

mája helyett csak az intézmény típusát használjuk, kis kezdőbetűt írunk: *Földrajztudományi Kutatóintézet*, de: *a kutatóintézet kidolgozta*. Majd így folytatódik a szabály: „Csak néhány kivétel van: *az Akadémia* (= *Magyar Tudományos Akadémia*), *az Opera* (= *Magyar Állami Operaház*) stb.” Visszatérve a kérdéshez, a teljes forma, a hivatalos tulajdonnév: *a Magyar Köztársaság Kormánya*. A jogi szaknyelvben, a jogszabályok szövegében azonban régóta természetes jelenség a nagybetűsítés, amikor valamilyen hosszabb alakulatot egyszavas megnevezéssel rövidítenek: *A szerződő felek*, *a Magyar Köztársaság miniszterelnöke és a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke (a továbbiakban Felek)*, *megállapodtak az alábbiakban*. A törvények, rendeletek szövegében elfogadható a nagybetűs *Kormány* és más nagybetűs megnevezés mint a jogi szaknyelv jelentéstöbbletet hordozó eleme, a köznyelvi írásmódban azonban nem látni indokát az ilyen nagybetűsítésnek.

A földrajz- és a történelemtudomány területére áttérve, az MHSz. tartalmazza a *Neander-völgy*, *Neander-völgyi* alakokat, amelyek megfelelnek a tulajdonnévi előtagú földrajzi nevek 176. b) szabálypontjában foglaltaknak. Kérdés, hogy az ősembert a földrajzi névből vezessük-e le, ahogy az szabályosnak tűnik, vagy pedig kötőjel nélkül írjuk: *Neander-völgyi ősember* – *neandervölgyi ősember*. Az utóbbi formával a régészeti, történettudományi szakmunkákban találkozunk. Tekinthető hagyományosnak, hiszen a XX. század első felében valóban így írták, de a kötőjel elhagyása az egyszerűsítés elvével is magyarázható, melyre analóg példa a kötőjeles földrajzi nevekből létrejött kötőjel nélkül írandó utcanév (*Tábor-hegy* – *Táborhegyi út*; AkH. 182.), vagy a *Gellért-hegy* – *Gellérthegy*, *Margit-sziget* – *Margitsziget* stb. [természetföldrajzi név 176. b) – városrész név 175. b)] kettőssége. Megjegyzendő, hogy a HTSz. a *neander-völgyi ember* alakulatot tartalmazta. A kérdés tehát: el lehet-e térni az MHSz. ajánlásától? Szaporítható-e tovább az ilyen kettősségek száma? Ha helyesírásunk egységét tartjuk szem előtt, akkor nem, de ha tiszteletben tartjuk a szaknyelvi hagyományt, akkor igen.

Saját területünkön, a nyelvi fogalmak körében is találunk gondot okozó alakulatokat: *idegen nyelvi lektorátus*, *idegen nyelvi vizsgaközpont*, *idegen nyelvi könyvtár* (tulajdonnévként is, csupa nagy kezdőbetűvel), illetőleg *nyelvvizsgabizonyítvány*. Az egyértelmű szabály (AkH. 108. és 129.) ellenére meglehetősen elterjedt a helytelen írásmód még a felsőoktatási intézmények lektorátusainak hivatalos nevében (és másutt), illetőleg a hivatalos nyelvvizsga-bizonyítványok nyomtatott szövegében, címében (*idegennyelvi lektorátus*, illetve *nyelvvizsga bizonyítvány*). Ezek a kifejezések is egy bizonyos szaknyelvi változathoz kötődnek, és a jelek szerint az illetékesek nehezen győzhetők meg az AkH.-ban és az MHSz.-ben is szereplő írásmód alkalmazásáról.

Ékezetek elmaradása tulajdonnevekben

Jogkövetkezménye miatt az előzőekben taglaltaktól lényegesen különbözik az utolsó, mellékesnek tűnő kérdés. A hivatalos iratnak minősülő áramszámlákon a magyar fogyasztók nevét nem a magyar helyesírási szabályok szerint tüntetik

föl: a magánhangzókon ékezetet, mellékjelet nem alkalmaznak (*Zimanyi Arpad*), mégpedig a számítógépes programra való hivatkozással. Itt már a helyesíráson túlmutató, jogi következményekről is beszélhetünk. Semmiképpen sem lenne szerencsés, ha a nyelvi globalizáció és az EU-csatlakozás efféle buktatókkal járna. Annak sem örülhetünk, amikor a televízióban Magyarországról külföldre is sugárzott nemzetközi sportmérkőzések feliratozását mi magunk angolosítjuk el az előzőhöz hasonló módon, az ékezetek elhagyásával és a szórend megváltoztatásával (*Eva Kovacs*).

Összegezés

A szaknyelvi helyesírás gondjai abból adódnak, hogy az egymástól igen nagy mértékben különböző tudományterületek kifejezőkészlete, fogalmi rendszere is lényegesen különbözik. A helyesírás általános szabályai nem mindig tűnnek elégségesnek a sajátos alakulatok leírására. A sokféleségben valóban útmutatásra van szükség, de ez csak úgy lehetséges, ha az adott terület kiváló ismerői együttműködnek a helyesírás szakembereivel. Mivel nem beszélhetünk általánosságban a szaknyelvről, külön-külön kell megvizsgálni a terminológiákat, nem is csupán szókészletüket, hanem helyesírásukat is. Ennek az összetett nyelvstratégiai feladatnak, a szaknyelvi tervezésnek – illetve részeként a helyesírás-tervezésnek – korunk követelményeihez igazított alapelveit és céljait az utóbbi években körvonalazták. Az MTA 1997-ben rendezte meg a Tudomány és magyar nyelv című tanácskozást, amely az elméleti alapok kidolgozásában segített (Fábián 1999: 74; Szépe 1999: 119). A gyakorlati munka és a szaporodó eredmények az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának is köszönhetők (Nyr. 2002: 253–5), és jelentős kutatások folynak a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja keretében (Balázs 2002). Ahogy a szaknyelvek kifejezőkészlete folyamatosan változik, ugyanúgy jelentkeznek újabbnál újabb nehézségek azok leírásában. A széttartó fejlődés ellenére a szaknyelvi helyesírás-tervezésnek az egységesség követelményét kell szem előtt tartania.

SZAKIRODALOM

- AkH. = *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, 1984.
- Balázs Géza 2002. *Magyar nyelvstratégia*. Szerk.: Glatz Ferenc: Magyarország az ezredfordulón c. sorozat. Magyar Tudományos Akadémia.
- Bodnár Lajos 2002. Megvédte nagybetűjét a kormány. *Magyar Hírlap*, 2002. november 23.
- Császár Ákos 2002. Angol eredetű hibák a magyar matematikai szaknyelvben. In: *Éltető anyanyelvünk*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 101–3.
- Dobsonyi Sándor 2002. Az alárendelő szóösszetételek néhány sajátos típusáról – a helyesírás szempontjából. In: *Éltető anyanyelvünk*. 116–23.
- Dobsonyi Sándor 2003. Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásának mérlege. (Megjelenés előtt) In: *Helyesírási tanulmánygyűjtemény*. Líceum Kiadó, Eger.

- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr*: 287–97.
- Fábián Pál 1999. A nyelvművelés feladatai. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA. 73–8.
- Grétsy László 2002. A szaknyelvek megújításáért. *Magyar Nyelvőr*: 275–83.
- Grétsy Zsombor 2001. Az orvosi szavak írásának általános szempontjai és lehetőségei. *Magyar Orvosi Nyelv*: 34–5.
- KHSz. = *Közgazdasági helyesírási szótár*. Szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István. Tinta Kiadó, 2002.
- Kis Ádám 2002. Egy könyvkiadó a magyar számítástechnikai szaknyelvért. In: *Éltető anyanyelvünk*. 281–6.
- MHSz. = *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó, 1999.
- Szaknyelvi konferencia. Az 1992. november 6-i tanácskozás anyaga. *Magyar Nyelvőr* 1993: 549–614.
- Szépe György 1999. Szakemberek és beszélők együttműködése a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. MTA. 124.

Zimányi Árpád

SUMMARY

Zimányi, Árpád

Orthography planning for special purposes

Research and development of fast changing professional terminologies is an important task of applied linguistics. Cooperation between linguists and representatives of the various professional areas has yielded remarkable results (in the form of specialised dictionaries and spelling dictionaries of the various fields). Such joint language planning process continues to be required by authors and translators of technical texts. The present paper discusses recent problems emerging in a subfield of language planning, i.e., orthography planning for special purposes. The major topics covered are (1) the proliferation of extremely complicated, multiply compounded terms, with the factors determining whether marked vs. unmarked syntactic relationships are mirrored in spelling the terms solid or as several words; (2) the role of hyphenation in unambiguating multiple compounds; (3) the increased use of capitalisation due to the influence of foreign (especially English) terminologies; (4) further complications that foreignisms and loan translations introduce into Hungarian orthography. The author's main question is whether, and to what extent, different spellings for special terms and general vocabulary are acceptable.